

САМОУСВІДОМЛЕННЯ НАРОДІВ ЯК КРИТЕРІЙ ЇХ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ

У статті розглянуто специфіку етнічного самоусвідомлення у контексті проблеми суб'єктності народів у сучасному праві. Обґрунтовано перспективу поступового визнання свободи самоусвідомлення народів світовою спільнотою. Доведено, що право народу на самоусвідомлення (свобода самоусвідомлення народу) є первинним колективним природним правом, адже його реалізація передує виникненню у народу усіх інших прав, зокрема, і права на самовизначення.

Ключові слова: етнічна група; етнічне самоусвідомлення; колективні права; колективна свідомість; народ; право на самоусвідомлення; самоусвідомлення народів.

Бабін Б. В. Самоосознание народов как критерий их международной правосубъектности.

В статье рассмотрена специфика этнического самоосознания в контексте проблемы субъектности народов в современном праве. Обоснована перспектива постепенного признания свободы самоосознания народов мировым сообществом. Доказано, что право народа на самоосознание (свобода самоосознания народа) является первичным коллективным естественным правом, поскольку его реализация предшествует возникновению у народа всех прав, в частности, и права на самоопределение.

Ключевые слова: этническая группа; этническое самоосознание; коллективные права; коллективное сознание; народ; право на самоосознание; самоосознание народов.

Babin B. V. Peoples' Self-Consciousness as a Criterion of their International Legal Personality.

The article deals with the specifics of ethnic self-consciousness in the context of peoples' subjectivity problem in the modern law. The perspectives of gradual recognition of freedom of peoples' self-consciousness by international community are shown. There proved that the right of peoples to self-consciousness (peoples' self-consciousness freedom) is the primary collective natural law, because its implementation precedes the emergence of the other people's rights, in particular, the right to self-determination.

Keywords: ethnic group; ethnic self-consciousness; collective rights; collective consciousness; peoples; right to self-consciousness; peoples' self-consciousness.

Питання колективної свідомості досі досліджувалися в юридичних науках вкрай обмежено; водночас проблематика колективних суб'єктів, як носіїв прав та обов'язків, ставить питання щодо реалізації таких прав та обов'язків. Така реалізація, за умов колективних дій або бездіяльності, зумовлює потребу дослідження її суб'єктивної складової, а саме усвідомлення носієм прав та обов'язків своєї суб'єктності, відображення у такої свідомості колективних заходів з реалізації колективних прав та їх захисту, що матимуть правове значення. Крім того, усвідомлення суб'єктності часто стає у праві необхідною ознакою такої суб'єктності.

Зазначене свідчить про те, що проблема колективної свідомості, зокрема, у контексті самоусвідомлення, стає актуальною, серед іншого, під час визначення правового статусу народів. Дослідження ж самоусвідомлення народів, як фактора їх правової суб'єктності, як поставлена мета статті, потребує на аналіз відповідної наукової доктрини у сферах психології, соціології та етнології, використання філософських доробок, які враховували б розвиток суспільства в умовах другого модерну, визначення специфіки поточної національної та міжнародної нормативної бази, у якій відображено аспекти правосуб'єктності народів та її суб'єктивної складової.

Етнічне самоусвідомлення (самосвідомість) сьогодні є ключовою категорією, без якої визначити зміст та механізм самоусвідомлення народів неможливо. Є. Г. Александренков указує на позицію, за якою почуття приналежності до групи, сформульоване як ethnic identity, мало чим відрізняється від розуміння «етнічної самосвідомості», тому нема потреби запроваджувати термін «етнічна ідентичність» у східнослов'янські мови за умов наявності терміну «етнічна самосвідомість» [1, с. 14–15]. В. В. Ігнатенко вказує, що етнічна ідентифікація передбачає обов'язкове етнічне самоусвідомлення як відносно стійку систему свідомих уявлень на рівні віднесення себе до певного етносу; а також наявність етнічного почуття свідомого, але

неосмисленого відчуття своєї належності до етносу [2, с. 15]. Р. Р. Слободян вважає, що етнічне самоусвідомлення, яке стає основою для формування національної ідентичності, є основою й духовної ідентифікації людини [3, с. 20].

Л. М. Дробіжева вважає, що структура етнічної самосвідомості включає в горизонтальному зрізі наступні елементи: усвідомлення приналежності до етнічної групи, образ «ми» та етнічні інтереси. Б. Є. Вінер визначив етнічну самоідентифікацію як результуючу від усвідомлення інших компонентів етнічної ідентичності, що отримують вираження і вирішення на певному етапі соціалізації, коли знання і елементи поведінки дозволяють осмислити себе як члена певної етнічної спільноти [4, с. 443].

В. Ю. Хотинець вважає, що етнічна самоідентифікація та етнічна самосвідомість є однопорядковими, але не тотожними поняттями. Етнічна самосвідомість, на думку цього автора, є результатом широкої ідентифікації, яка включає в себе етнічну та інші форми актуальної ідентифікації, відповідні існуючим об'єктам поліморфного соціокультурного середовища, що втілює в собі власні етнічні значення [5, с. 81].

Важливим є питання співвідношення самоусвідомлення, усвідомлення народу іншими народами та усвідомлення ним інших народів: тобто не ролі суб'єктивного та об'єктивного у процесах формування самоусвідомлення, а об'єктивності самоусвідомлення, як такого. В. С. Соловійов, вважаючи відповідні процеси ідеально об'єктивними, озвучив думку про те, що «ідея нації є не те, що вона думає про себе в часі, а те, що Бог думає про неї у вічності». Цей автор вказував неможливість запитати у самого народу про «справжні інтереси нації та її дійсну історичну місію», через те, що «думка нації дробиться, що має місце майже завжди» [6]. Вважаю, що самоусвідомлення є як раз тим загальним і неподільним елементом етнічної свідомості, що зберігається індивідами, але лише за умов їх спільного (соціального) існування.

М. Прайс вказує, що уявлення про національний «міхур ідентичності», всередині якого кожна держава може миритися з вмістом потоку інформації в межах своїх кордонів, є цивілізаційне застарілою [7, с. 259]. Це міркування є вірним у контексті розмивання етнічного підґрунтя легітимності держави, але не щодо відмирання етнічних рис свідомості, які сьогодні здатні сприяти формуванню народу, як соціального організму, і без участі та навіть всупереч волі держав. В. В. Баркова вважає, що самосвідомість будь-якої спільноти у всіх її ідентифікаційних зрізах і постасях, є єдністю індивідуальних і духовних сил, що складають «народи спільноти», така самосвідомість, вказує ця авторка, є плодом їх конкретної історії [8, с. 93]. Такий підхід, вочевидь спрямований на обґрунтування єдиної самосвідомості населення багатонаціональних держав, стає аргументом у дискусії щодо примату громадянської самосвідомості над етнічною.

Етнічна самосвідомість визначається С. С. Лазаряном як почуття приналежності до того чи іншого етносу, що виражається в етнічному самовизначенні, тобто у віднесенні індивідом себе до даної етнічної групи. Самовизначення ним розуміється, як відображення свідомості етнічної групи в індивідуальній свідомості її членів, що виражає результат засвоєння останніми уявлень про історичний досвід, стан та перспективи розвитку свого народу, його цінності й норми, а також про його місце і роль серед інших народів і у взаєминах між ними [9, с. 81, 82]. Отже, відповідна конструкція передбачає зв'язок самовизначення та самосвідомості як складних психічних феноменів.

Подібні ідеї висловлював і В. Г. Бабаков, який відзначає, що соціальна мобілізація членів етнонаціональних колективів обумовлює підвищення їх громадської активності, створює соціально-стереотипні стандарти поведінки, нормативні системи і т. п. [10, с. 12].

В. Г. Бабаков та В. М. Семенов визначають національну самосвідомість, як провідний компонент національної свідомості, як складну структурно-функціональну систему, в якій взаємодіють автостереотипи, включаючи соціальну пам'ять, усвідомлення значущості національної території як найважливішого чинника існування даного народу, його цілісності в єдності внутрішнього і зовнішнього спілкування; усвідомлене ставлення до створених матеріальних і духовних цінностей; оціночне ставлення до іншо національного оточення, відповідні стереотипи [10, с. 65].

Можна побачити, що така спроба визначення національної самосвідомості є відходом від концепції етнічної свідомості та ув'язуванням цієї категорії не з етносом, а з територіальною організацією соціуму. Водночас і Г. С. Працко вказує на територіально-господарський зв'язок як на вихідну характеристику соціального порядку, за умови, що носіями цього типу зв'язків стають етнічні утворення із загальними рисами національної психології, самосвідомості, культури, що народжується [11, с. 38].

Ствердження П. Бергера про те, що «суспільства володіють історіями, в процесі яких виникають специфічні ідентичності; але ці історії творяться людьми, також наділеними специфічними ідентичностями» є справедливим [12, с. 51], адже завжди істотну складову самоусвідомлення складала етнічні міфи, державна та антидержавна (іноземна, іредентистська, революційна) пропаганда, суб'єктивні тлумачення соціальних та історичних процесів тощо. Ступінь впливу суб'єктивних факторів на формування самоусвідомлення важко визначити; адже можна навести приклади штучного формування самоусвідомлення протягом декількох поколінь та навпаки, довготривалого збереження самоусвідомлення етнічною групою у ворожому інформаційно-ідеологічному просторі.

На думку А. Г. Здравомислова, для того щоб люди могли відчувати себе належними до певної національної спільноти, «повинна бути пророблена колосальна робота: встановлені законні кордони і визначено геополітичне розташування даної нації по відношенню до інших народів, розроблена певна політика в області національної мови, створена система уявлень про історичне минуле народу» [13, с. 168–169]. Але така теза не знімає питання щодо суб'єкта такої роботи: певної влади та її легітимності в очах населення, етнічна ідентичність якого такою владою при цьому штучно формується.

Л. М. Томайчук вказує на конструктивістський підхід, за яким нація є штучним конструктом, продуктом суспільної свідомості, сформованого в період модернізації, індустріалізації та розвитку капіталізму, та на примордіалістську концепцію, за якою «не нація формує кордони держави, а держава – межі нації, національна ідентичність не органічно дозріває в процесі історичного розвитку, а штучно стимулюється державою» [14, с. 64]. Важко погодитися з такою тезою повністю, зважаючи на перманентні процеси розпаду всіх багатонаціональних держав, де етнічні розбіжності співпадають із соціально-політичними можливостями відповідних народів на певному історичному етапі.

Водночас дійсно у сучасному світі є багато прикладів повністю штучних, суб'єктивних шляхів формування самоусвідомлення; вони найяскравіше проявляються там, де первинні об'єктивні складові самоусвідомлення виявилися несформованими або штучно знищеними шляхом геноцидів та/або масових міграцій.

В. К. Єгоров вважає, що процеси глобалізації, зокрема, у форматі інформаційного захоплення, впливають на сутність та особливості шляху розвитку націй, що характеризують відношення до свого етносу, інших етносів і навколишньому світу [15, с. 427]. Вважаю, що така позиція є справедливою насамперед щодо інтенсивності відповідних процесів, а не щодо їх якісних змін. Адже інформаційний вплив на самоусвідомлення існував завжди, можна лише вказувати на його посилення та всеохоплюючий характер. Тому процеси взаємодії суб'єктивного та об'єктивного у формуванні самоусвідомлення народів, безумовно, поживляються.

Н. В. Солодовникова також вважає, що держава «не є виразником інтересів певної національної цілісності, а, навпаки, держава і політика самі задають межі цієї цілісності» [16, с. 152]. Такі думки, як ми побачили, характерні для російської політико-правової доктрини, вони відображають певні імперські стереотипи, адже спрацьовують у сучасних державах-імперіях або у державах, що з'явилися після їх розпаду та не пройшли етап етнічного самовизначення та відповідного розмежування.

Л. М. Томайчук з цього приводу констатує консолідацію етнічної ідентичності та створення нової політичної (національно-державної) ідентичності в ході державного будівництва [14, с. 63] у пострадянських національних державах. Водночас можна побачити вказані процеси й з протилежного боку: як становлення у цих державах самоусвідомлення народів, причому такі народи можуть носити характер як титульних, так і нетитульних корінних, або бути розділеними постімперськими державними кордонами. Варто також навести думку Е. Сміта про те, що у «кожному новому поколінні відбувається «перевизначення» нації, а значить, переосмислення національних інтересів, національної ідеї, політики» [16, с. 153]. Таке «перезавантаження» самоусвідомлення, безумовно існує, але воно є історичним, еволюційним процесом, зумовленим масою чинників.

Утім, зазначені автори ставлять також проблему співвіднесення етнічної та національної ідентичності, відносячи до першої культурну складову, а до другої – політичну. Такий поділ є достатньо умовним, адже народ коротко можна визначити як етнос, що бере участь у політиці. Тому етнічне самоусвідомлення є національним; «національне» самоусвідомлення у державах, що відкидають етнічний вимір проблеми народу, стає насамперед громадянським самоусвідомленням. С. Хантінгтон саме з національної ідентичності виводить національні інтереси та політичний курс

країни [16, с. 153]. Вважаю, що тут йдеться про громадянське самоусвідомлення, яке у етнічних державах майже повністю співпадає з етнічним.

Г. С. Працко вказує, що соціальні зв'язки всередині етнічних спільнот і між ними змінюють структуру соціального порядку й утворюють стійку етносферу, у структурі якої «виявляється істотна відмінність порядку етносу і людини», при цьому етноси «перетворюються на етносоціальні організми». Далі, створення економічних, соціальних і політичних механізмів життєдіяльності етносоціальних спільнот супроводжується ускладненням структури соціальних явищ, що, в свою чергу, веде до ускладнення соціального порядку і його сприйняття в етнічній свідомості [11, с. 39].

Д. В. Склярова, виходячи з аналізу особливостей етнічного самоусвідомлення різних етнічних груп, визнає, що їх представникам «властивий різний ступінь увиразнення етнічної ідентифікації як процесу усвідомлення національної приналежності» [17, с. 128]. Є. А. Нарочницька вказує на суперечливі тенденції розвитку держав, за якою майже повсюдне зростання «націоналізму, особливо етнічного і релігійного» суміщається із сумнівами і переглядом національного ділення і цінностей [18, с. 95].

Вважаю, що суперечки тут немає, адже відповідний перегляд спостерігається саме у державах, що засновувалися на принципах, інших, ніж етнічна єдність. Зазначений автор відзначає, що «національно орієнтоване мислення ... нерідко супроводжували екстремізм, насильство, конфронтаційність, експансіонізм, а також войовничий консерватизм» та що «під прапором національних інтересів не раз здійснювалися придушення особистості, дискримінація та етнічний геноцид» [18, с. 97]. Слід додати, що у наведеній думці відбувається суміщення категорій національного (громадянського) та етнічного, адже часто зазначені негативні соціальні події виникали не внаслідок розвитку етнічного самоусвідомлення, а навпаки, в умовах протидії такому самоусвідомленню з боку різних суспільних акторів.

Варто дослідити відображення етнічного самоусвідомлення й у сучасному міжнародному праві. Як правило, поточні міжнародні акти передбачають за народами та іншими етнічними групами низку прав, ключовим серед яких традиційно вважається право на самовизначення, передбачене, серед іншого, у ст. 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. Таке право безумовно передбачає за народом автономну колективну свідомість, адже та політична влада, що прагне виступати від імені народу та реалізовувати його право на самовизначення у практиці міжнародних відносин, має спиратись на ясно та чітко висловлену волю такого народу. Крім того, передбачений у вказаних нормах пактів 1966 р. вільний розвиток народів, зокрема, культурний [19], можна розуміти як можливість еволюції відповідної самосвідомості.

У ст. 19 Африканської Хартії прав людини і народів від 26 червня 1981 р. вказується про необхідність «рівної поваги» до усіх народів; у ст. 20 цього акта вказується про право народів на існування [20]. Закріплення у міжнародному праві цих двох прав народів фактично означає обов'язок визнавати та поважати самоусвідомлення народу як ознаку його етнічного буття. В Арабській хартії прав людини в редакції від 22 травня 2004 р. вказується на національну ідентичність арабських держав як характеристику їх волі та прав, але про ідентичність відповідних народів не зазначається [21].

Варто вказати на Статут Організації непередставлених націй та народів, схвалений 11 лютого 1991 р. під час утворення цієї наднаціональної структури, що протиставила себе міжнародному правопорядку, який досі ґрунтується на міждержавних відносинах, а не на відносинах між народами. У ч. «а» ст. 6 вказаного Статуту дається визначення народу (нації) як групи людей, що мають бажання бути ототожненими як нація або народ та визначати власну долю як нація або народ, а також об'єднаних загальною спадщиною історичного, расового, етнічного, мовного, культурного або територіального характеру [22].

Саме «бажання бути ототожненими» і можна розглядати як формат самоусвідомлення у цьому єдиному сформульованому на наднаціональному рівні визначенні народу (міжнародне право як таке визначення народу не містить). Цікаво, що окремі сьогоденні визнані міждержавною спільнотою держави брали участь у діяльності цієї організації (можна згадати Вірменію, Естонію, Грузію, Латвію, Палау, Східний Тимор) і тому декларували визнання норм Статуту 1991 р., зокрема й вказаного визначення народу (нації).

Також можна згадати й про декілька актів міжнародного права, присвячених етнічним питанням у контексті проблеми етнічних меншин. Зокрема, можна вказати на регіональні договори з цього питання, передусім на Рамкову конвенцію про захист національних меншин від

1 лютого 1995 р., схваленою під егідою Ради Європи. Цей акт у преамбулі визнає етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність будь-якої особи, що належить до національної меншини та у ст. 3 гарантує будь-якій «особі, що належить до національної меншини» право вільного вибору розглядатися або не розглядатися як така, що до неї належить. Цікаво, що при цьому право суб'єктного визнання своєї етнічної належності (самоусвідомлення) конвенція ув'язує з «об'єктивним» фактом належності людини до такої етнічної групи.

До елементів етнічної самобутності ст. 5 цієї Конвенції відносить релігію, мову, традиції та культурну спадщину, не згадуючи про саме самоусвідомлення (водночас, можливо, що автори конвенції розглядали його як складову етнічних традицій або культури). До питань самоусвідомлення модна віднести й гарантоване у ст. 9 указанного акта «право будь-якої особи, що належить до національної меншини, на свободу вираження думки», що «включає свободу дотримуватися певних поглядів, одержувати і обмінюватися інформацією або ідеями мовою меншини без втручання з боку державної влади і незалежно від кордонів» [23].

У ст. 2 Конвенції про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, схваленої пострадянськими державами 21 жовтня 1994 р., вказується, що «належність до національної меншини є питанням індивідуального вибору заінтересованої особи», при цьому про об'єктивний характер такої належності, на відміну від Рамкової конвенції 1995 р., не йдеться. У ст. 4 цієї Конвенції за особами, які належать до національних меншин, визнається право індивідуально або спільно з членами своєї групи безперешкодно висловлювати, зберігати і розвивати свою етнічну, мовну, культурну чи релігійну самобутність [24]. Тим самим етнічне самоусвідомлення в обох зазначених регіональних конвенціях розглядається як абсолютний або відносний фактор визначення належності людини до певної етнічної групи, але не як фактор, що сприятиме визнанню факту існування цієї етнічної групи як такої.

У Декларації про права осіб, що належать до національних, релігійних і мовних меншин, прийнятій резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 р., узагалі про вказаний фактор самоусвідомлення не йдеться. Ст. ст. 1, 4 цього акта лише закріплюють обов'язки держав у сфері збереження самобутності національних чи етнічних, культурних, релігійних та мовних меншин та створення умов, що дозволяють особам, які належать до меншин, виражати свої особливості та розвивати свою культуру, мову, релігію, традиції та звичаї [25].

Таке суперечливе відображення етнічного самоусвідомлення у міжнародному праві, втім, отримало прогресивний розвиток у Декларації про права корінних народів, прийнятій резолюцією 61/295 Генеральної Асамблеї ООН від 13 вересня 2007 р. У цьому акті підтверджується, що корінні народи рівні з усіма іншими народами, при цьому визнається право всіх народів відрізнитися один від одного, вважати себе відмінними від інших і користуватися повагою в такій своїй якості. Крім того, у ч. 1 ст. 33 декларації вказується на право корінних народів визначати себе або свою етнічну приналежність у відповідності зі своїми звичаями і традиціями [26]. Цими нормами визнається право народів на власне самоусвідомлення, які вони здійснюють незалежно від бажань інших народів, держав свого існування чи третіх держав. Цікаво, що у дослідженні статусу корінних народів 2006 р. мною як ознаку належності певної етнічної групи до таких народів було виокремлено саме «самоусвідомлення представниками цих етносів корінними народами» [27, с. 18].

Варто зазначити, що увага до питання самоусвідомлення є характерною й для національного українського права. Так, у Законі України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р. № 2494-XII до національних меншин віднесено «групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою» [28]. Водночас цікаво, що у Законі «Про закордонних українців» від 4 березня 2004 р. № 1582-IV про самоусвідомлення таких українців взагалі не згадується.

Утім, в альтернативному проекті закону («Про правовий статус закордонних українців»), унесеному групою народних депутатів, до ознак закордонного українця було віднесено, поряд з українським етнічним походженням, збереження українського культурно-мовного самоусвідомлення. Таке самоусвідомлення у проекті визначалося як знання людиною історичного та сучасного надбання України, володіння українською мовою в обсязі, достатньому для спілкування; за ч. 3 ст. 4 проекту наявність культурно-мовного самоусвідомлення мала підтверджуватися у ході співбесіди з працівником органу МЗС України [29].

Водночас про формування ідентичності і громадянського самоусвідомлення українців йдеться у Проекті 3.4.5 «Європейська наука із спільної історії» Плану дій Ради Європи для України на 2011–2014 роки, схваленому Секретаріатом Ради Європи від 23 червня 2011 р. [30]. У

Доктрині інформаційної безпеки України, схваленій Указом Президента України від 8 липня 2009 р. № 514/2009, указується про потребу керування в Україні «ідеями розвитку національного самоусвідомлення ... української нації» [31]. Але широкого розповсюдження категорія самоусвідомлення в українському праві все ж не отримала.

Аналіз законодавства пострадянських держав та європейських країн свідчить про переважне визнання у них проблеми етнічного самоусвідомлення також у контексті питань етнічних меншин. Так, у п. 4 ч. 1 та п. 4 ч. 3 ст. 2 Закону Республіки Польща «Про національні та етнічні меншини та регіональні мови» від 6 січня 2005 р. до ознак відповідно національних та етнічних меншин віднесено усвідомлення своєї власної історичної спільності з метою її вираження та захисту [32], водночас держава у цьому законі встановила інші, об'єктивні вимоги до таких меншин та надала їх вичерпний перелік. У Законі Угорської Республіки «Про права національних і етнічних меншин» від 7 липня 1993 р. № 77 також поруч із закріпленням об'єктивних ознак до національних або етнічних меншин було віднесено етнічні групи, члени яких виявляють свідомість своєї єдності, спрямовану на збереження власної самобутності, на вираження і захист інтересів своїх історично сформованих громад [33].

У Законі Чеської Республіки від 2 серпня 2001 р. «Про права людей, що відносяться до національних меншин» також поряд з об'єктивними ознаками національної меншини вказується на бажання її представників вважатися національною меншиною, «щоб мати можливість спільно зберігати і розвивати свою самобутність, мову і культуру, а також з метою представлення та захисту інтересів своєї історично сформованої спільноти» [34]. Ст. 1 Закону Естонії від 26 жовтня 1993 р. «Про культурної автономії національної меншини» до ознак таких меншин також відносить насамперед об'єктивні, але водночас і наявність у відповідній групі громадян Естонії «бажання загальними зусиллями зберегти свої культурні традиції, релігію або мову, що є основою для їх спільної ідентичності» [35].

У Законі Республіки Молдова «Про права осіб, що належать до національних меншин, і правовий статус їхніх організацій» від 19 липня 2001 р. № 382 встановлено об'єктивні вимоги до осіб, що належать до національних меншин, але також вказується на ознаку «усвідомлення себе особами іншого етнічного походження» [36]. У ст. 2 Закону Республіки Беларусь «Про національні меншини в Республіці Беларусь» від 11 листопада 1992 р. № 1926-ХІІ у чинній редакції вказується, що «належність до національної меншини є питанням індивідуального вибору громадянина» [37].

Федеральний закон Росії (РФ) «Про національно-культурні автономії» від 17 червня 1996 р. № 74-ФЗ не дає визначення національної меншини та етнічної спільноти, але у ст. 1 визнає факт самостійного віднесення громадян РФ себе до певної етнічної спільності, а у ст. 13 визнає «право громадян РФ, які відносять себе до певних етнічних спільнот, на збереження і розвиток національної культури» [38]. У свою чергу, Федеральний закон РФ «Про гарантії прав корінних нечисленних народів РФ» від 30 квітня 1999 р. № 82-ФЗ у ч. 1 ст. 1 до ознак відповідних народів відніс усвідомлення ними себе як окремих етнічних спільнот, водночас встановивши, що «перелік таких народів має визначатися Урядом РФ за поданням органів державної влади суб'єктів РФ, де ці народи мешкають» [39].

Таким чином, загальною рисою наведених актів національних законодавств є визнання права на самоусвідомлення для індивіда, але насамперед у форматі «визнаних», «легальних» етнічних груп, наявність яких у суспільстві не заперечується та навіть встановлюється державною владою. Таке самоусвідомлення розглядається як необхідна, але не достатня ознака для визнання за етнічною групою певних колективних прав. Таке розуміння самоусвідомлення у цілому корелює з актами міжнародного права, хоча окремі з таких актів, розглянутих вище, не ув'язують самоусвідомлення з наявністю певних об'єктивних ознак народу.

Тому можна впевнено стверджувати, що етнічне самоусвідомлення є необхідною ознакою народу як суб'єкта міжнародних та національних правовідносин. Водночас право народів на самоусвідомлення сьогоденним позитивним правом не передбачено; втім, це не означає відсутності такого природного колективного права (свободи). Право народу на самоусвідомлення (або свобода самоусвідомлення народу) є первинним правом, адже його реалізація передуює виникненню у народу всіх інших прав, зокрема і права на самовизначення.

Свобода самоусвідомлення є ключовою у визначенні природного характеру інституту народів; адже її відкидання, за умов прагнень держав самостійно визначати, які соціальні групи є народами, а які ні, нівелює всі визнані у праві права народів – такі як право на самовизначення, право на спротив, право на розвиток, право на мир та інші. Зважаючи на природний характер

самоусвідомлення народів слід очікувати поступового визнання такої свободи світовою спільнотою. Вказані процеси, безумовно, потребують додаткових наукових досліджень у площинах права, політології та соціології.

Список використаних джерел

1. Александренков Э. Г. «Этническое самосознание» или «этническая идентичность» / Э. Г. Александренков // Этнографическое обозрение. – 1996. – № 3. – С. 13–22.
2. Ігнатенко В. В. Проблема етнічної ідентичності: аналіз дискусійних аспектів / В. В. Ігнатенко, О. О. Селіванова // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – 2008. – Вип. 133–134. – С. 12–17.
3. Слободян Р. Р. Етнічна самосвідомість як духовна передумова ідентифікації особи / Р. Р. Слободян // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 27. – С. 20–22.
4. Даровских О. В. Феномен этнического самосознания молодежи / О. В. Даровских // Этнопсихологические проблемы вчера и сегодня : хрестоматия ; сост. К. В. Сельченко. – Минск : Харвест, 2004. – С. 442–453.
5. Хотинец В. Ю. Этническое самосознание / В. Ю. Хотинец. – СПб. : Алетей, 2000. – 235 с.
6. Соловьев В. С. Русская идея [Электронный ресурс] / В. С. Соловьев. – Режим доступа : <http://www.vehi.net/soloviev/russianidea.html>.
7. Прайс М. Масс-медиа и государственный суверенитет: Глобальная информационная революция и ее вызов власти государства / М. Прайс. – М. : Ин-т проблем информ. права, 2004. – 332 с.
8. Баркова В. В. Российское самосознание. Тенденции развития в условиях глобализации / В. В. Баркова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2010. – № 1. – С. 90–95.
9. Лазарян С. С. Структура и критерии формирования этнической идентичности личности / С. С. Лазарян // Человек и образование. – 2008. – № 2. – С. 81–83.
10. Бабаков В. Г. Национальное сознание и национальная культура / В. Г. Бабаков, В. М. Семенов. – М. : ИФ РАН, 1996. – 70 с.
11. Працко Г. С. Антропология социального порядка / Г. С. Працко // Известия ВУЗ. Северо-Кавказский регион. – 2003. – Серия: Общественные науки. – № 4. – С. 37–45.
12. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
13. Здравомыслов А. Г. Сравнительный анализ национальных социологических школ в их отношении к национальным культурам / А. Г. Здравомыслов // Вестник Института социологии. – 2010. – № 1. – С. 179–202.
14. Томайчук Л. М. Влияние национальной идентичности на внешнеполитические ориентации постсоветских республик / Л. М. Томайчук // Управленческое консультирование. – 2012. – № 1. – С. 59–67.
15. Егоров В. К. Философия культуры России: контуры и проблемы / В. К. Егоров. – М. : РАГС, 2002. – 653 с.
16. Солодовникова Н. В. Соотношение этнической и национальной идентичности в условиях глобализации / Н. В. Солодовникова // Этносоциум и межнациональная культура. – 2010. – Т. 26. – № 2. – С. 151–155.
17. Складорова Д. В. Характеристики когнитивного компонента этноидентичности кабардинцев, балкарцев и русских / Д. В. Складорова // Известия Южного федерального университета. Технические науки. – 2008. – Т. 78. – № 1. – С. 128–129.
18. Нарочницкая Е. А. Национальный фактор в эпоху глобализации / Е. А. Нарочницкая // Актуальные проблемы Европы. – 2000. – № 4. – С. 90–137.
19. Международный пакт о гражданских и политических правах : принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1966 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.
20. Африканская Хартия прав человека и народов от 26 июня 1981 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rz1afchar.html>.
21. Arab Charter on Human Rights, May 22, 2004, League of Arab States [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/loas2005.html?msource=UNWDEC19001&tr=y&aid=3337655>.

22. UNPO Covenant on the 11 February 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unpo.org/section/2/1>.
23. Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств от 1 февраля 1995 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://conventions.coe.int/treaty/rus/treaties/html/157.htm>.
24. Конвенція про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин від 21 жовтня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_050.
25. Декларация о правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам : принята резолюцией 47/135 Генеральной Ассамблеи ООН от 18 декабря 1992 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/minority_rights.shtml.
26. Декларация о правах коренных народов : принята резолюцией 61/295 Генеральной Ассамблеи ООН от 13 сентября 2007 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/indigenous_rights.shtml.
27. Бабін Б. В. Конституційно-правовий статус корінних народів України : автореф дис. ... канд. юрид. наук ; 12.00.02 / Б. В. Бабін. – О., 2005. – 20 с.
28. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25 червня 1992 р. № 2494-ХІІ, станом на 15 червня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.
29. Про правовой статус закордонних українців : проект Закону України, внесений народними депутатами України І. Осташем, В. Бондаренком, А. Деркачем [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=12678&pf35401=22480>.
30. План дій Ради Європи для України на 2011-2014 роки : документ, підготовлений Секретаріатом Ради Європи від 23 червня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_b25.
31. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 8 липня 2009 р. № 514/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>.
32. Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20050170141>.
33. О правах национальных и этнических меньшинств : Закон Венгерской Республики от 7 июля 1993 г. LXXVII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nek.gov.hu/data/files/85199673.pdf>.
34. О правах членов национальных меньшинств и о внесении изменений в некоторые законы : Закон Чешской республики от 10 июля 2001 г. № 273 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vlada.cz/assets/ppov/rnm/dokumenty/vladni-dokumenty/menzakon_ru_1.pdf.
35. О культурной автономии национального меньшинства : Закон Эстонии от 26 октября 1993 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=27193/V%E4hemusrahvuste+kultuuriautonomi a.pdf>.
36. О правах лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, и правовом статусе их организаций : Закон Республики Молдова от 19 июля 2001 г. № 382 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=312817>.
37. О национальных меньшинствах в Республике Беларусь : Закон Республики Беларусь от 11 ноября 1992 г. № 1926-ХІІ в редакции от 5 января 2004 г. № 261-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.levonevsky.org/bazaby/zakon/zakb1368.htm>.
38. О национально-культурной автономии : Федеральный закон Российской Федерации от 17 июня 1996 г. № 74-ФЗ (с изменениями и дополнениями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://base.garant.ru/135765/1/#block_100.
39. О гарантиях прав коренных малочисленных народов Российской Федерации : Федеральный закон от 30 апреля 1999 г. № 82-ФЗ (с изменениями и дополнениями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constitution.garant.ru/act/right/180406/>.

* Бабін Борис Володимирович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного та кримінального права Одеської національної морської академії.